

Viipurin Suomalaisen
Kirjallisuusseuran
Toimitteita

17

Monikulttuurisuuden aika
Viipurissa

toimittaneet

Pentti Paavolainen & Sanna Supponen

HELSINKI 2013

ISSN 1236-4304 (SARJA; PDF)

Venäläiset Viipurissa: kielellisiä, kansallisia ja kulttuurisia ristiriitoja 1800-luvun alkupuolella

Piia Einonen

Viipurille tunnusomaisina ja leimallisina piirteinä on nähty monikulttuurisuus ja kielellinen runsaus, sillä kaupungissa puhuttiin niin suomea, ruotsia, saksaa kuin venäjääkin. Autonomian ajan alkupuolella lähes kaikki suurimmat suomalaiset kaupungit olivat kuitenkin monikulttuurisia ja monikielisiä, joten aikansa kontekstissa Viipuri ei ollut aivan niin poikkeuksellinen kuin yleensä on esitetty. Se oli tyypillinen rajakaupunki, jonka väestörakenteeseen vuosisadat Venäjän ja Ruotsin valtakuntien rajamaastossa sekä vilkkaana kauppakaupunkina olivat lyöneet leimansa.¹ Viipurilla oli vahva paikallinen identiteettinsä, viipurilaisuus, jota erityisasema itärajan turvaajana ja erityisesti Ruotsin vallan aikainen etäisyys keskusvaltaan olivat olleet omiaan vahvistamaan.

Vaikka Viipurissa tultiin toimeen kaikilla neljällä kielellä ja vähän muillakin, eksplisiittisiä ilmauksia etnisyydestä, kielestä tai kieliryhmään kuulumisesta on alkuperäislähteissä harvoin ennen 1800-luvun jälkipuoliskon kansallista heräämistä, jolloin kieli alettiin ymmärtää kansakunnan rakentamisen välineeksi. Kieleen ja etniseen taustaan liittyvät ristiriidat pulpatelivat kuitenkin toisinaan esiin tapausten lomassa ja niiden kautta avautuu näköaloja arjen kielenkäyttöön, etnisyydellä argumentoimiseen sekä aikalaisten näkemyksiin muista kansallisuuksista. Kämnerinoikeuden, raastuvanoikeuden, maistraatin ja senaatin aineistoja tutkiessa silmiinpis-

1 Knapas 2003, 53, 57; Einonen 2013b.

tävintä lienee se, että muista erottuvana ryhmänä esiin nousevat erityisesti venäläiset.

Viipurin venäläiset ja kysymys kielestä

Viipurin kaltaisessa monikulttuurisessa yhteisössä etnisen alkuperän määrittäminen on haastavaa. Esimerkiksi useat kaupungissa keskeiseen asemaan nousseet suvut ja perheet olivat tulleet Saksasta jo 1600-luvulla, joten vaikka heidän etninen taustansa olikin saksalainen, on vaikea tulkita heidän muodostaneen Viipurissa erityistä etnistä ryhmää enää 1800-luvun alkupuolella.² Yhtenä keskeisenä etnisyyttä osoittavana tekijänä on nähty kieli, vaikka se kytkee yksilön kieliryhmään, ei välttämättä etniseen taustaan. Kielen merkitys yksilöllisen identiteetin kannalta on kuitenkin huomattava: kielen kautta identifoidutaan, mutta sen avulla myös rakennetaan erilaisia identiteettejä. Kieli tai etnisuus eivät tosin olleet ainoita venäläisiä muista Viipurin väestöryhmistä erottava piirre, sillä niin heidän uskontonsa, tapansa kuin kulttuurinsakin poikkesivat totutusta.³

Viipurissa oli runsain määrin 1700-luvun kuluessa Venäjältä tulleita suurkauppiaita sekä rihkama- ja elintarvikekauppiaita, jotka omine tapoineen ja juhlapäivineen rytmittivät kaupankäyntiä. Heidän toimintatapansa poikkesivat kaupungin muusta kauppiaskunnasta. Venäläiset pitivät kaupapuotejaan auki sunnuntaisin, mikä oli ristiriidassa luterilaisten käsitysten kanssa ja esimerkiksi näkemykset ammattikunnista sekä niiden roolista poikkesivat Venäjällä huomattavasti ruotsalaisista käytännöistä, joista Viipurin hallintomiehet pyrkivät pitämään kiinni.⁴

Uskonto oli yksi ilmeisimmistä venäläisiä muista viipurilaisista erottaneista piirteistä jo konkreettisestikin, sillä esimerkiksi todistajanvaloja varten ortodoksit lähetettiin oikeusistuimen edustajien kanssa kreikkalaiskato-

2 Ruuth 1906, 794–796; Tandefelt 2002, 17–18, 28; Ijäs 2008, 18; Schweitzer 2008, 161–190; Jussila 1985, 17–20; Klinge 1985, 11–16 venäläisyyden määrittelystä.

3 Einonen 2013a; Einonen 2013b.

4 VKH III 1975, 63–66; VKH IV 1981, 43, 61–62, 73; Ijäs 2008, 25.

lisen seurakunnan pappien luokse vannomaan vala, samoin kuin tietysti kaupungin muutamat katoliseen seurakuntaan kuuluvat henkilöt oman pappinsa luokse.⁵ Ei-ortodoksisille kaupunkilaisille kreikkalaiskatolisuus näyttäytyi vieraana ja jopa kaupunkihallinnon asiakirjoissa ortodoksisuuteen viitattiin termillä ”vieras” uskonto vuonna 1815.⁶ Uskonnollisesti Viipuri vaikuttaa kuitenkin olleen lukuisine seurakuntineen suvaitsevainen kaupunki, mistä todistaa esimerkiksi se, että kaupunki houkutteli puoleensa juutalaiskäännynäisiä Baltian alueelta.⁷

Kansallisessa historiankirjoituksessa Viipuri on yleensä haluttu nähdä suomalaisena ja suomenkielisenä kaupunkina, jossa asui korkeintaan muutamia saksalaissukuisia kauppiaita perheineen, kun taas kaupungin venäläinen väestönosa on toisinaan jopa haluttu unohtaa.⁸ Viipurin historian tutkimus lepää yhä voimakkaasti Johan Wilhelm Ruuthin perinnön varassa – ja samalla toistaa Ruuthin kansallisen näkökulman sävyttämiä tulkintoja. Ruuthin ansioita ei käy kiistäminen ja suurelta osin hänen yli sata vuotta vanhat tutkimuksensa ovat yhä relevanttia tutkimuskirjallisuutta, mutta esimerkiksi Ruuthin tulkinta Viipurin ”kansallisuuksista” (*nationaliteterna*) nojaa kansallisesti värittyneeseen lähdeaineistoon. Tutkimus perustuu tältä osin *Wiborgs Tidning* -sanomalehdessä vuonna 1865 kolmiosaisena julkaistuun artikkeliin ”*Wiborgs fyra nationaliteter*”. Kirjoitus on mielipidekirjoituksen kaltainen, suomalaiskansallisen ajattelun sävyttämä ja poleeminen teksti, jonka kirjoittajaa ei mainita, mutta Ruuth epäilee artikkelin olevan peräisin Johannes Alfthanin kynästä.

Alfthan oli lehden entinen toimittaja ja kiihkeä viipurilaisen liberalismien edustaja, joka asettui fennomanian ja svekomanian väliin, mutta korosti suomen kielen ja suomalaiskansallisen ajattelun merkitystä samaan tapaan kuin artikkelissakin julistettiin. Teksti kirvoitti useita kriittisiä vastauksia, joita Ruuth ei huomionnut.⁹ Myös usein esitetty tulkinta suomen kielen asemasta eräänlaisena yleiskielenä tulee suoraan tästä kansallisuusajattelun

5 kämnerinoikeus 9./21.1.1815 § 2, 31.3./12.4.1815 §1, 13.3.1820 §2.

6 kämnerinoikeus 13./25.9.1815 § 2.

7 VKH IV 1981, 43.

8 Knapas 2003, 43, 53–56; Ijäs 2008, 19.

9 *Wiborgs Tidning* 29.11.1865, 2.12.1865, 6.12.1865, 9.12.1865, 27.12.1865, 3.1.1866, 10.1.1866, 24.1.1866; Ruuth 1906, 793–804, 896; Hirn 1998; Stadius 2002, 84–90.

sävyttämästä artikkelista.¹⁰

Pöytäkirja-aineiston pohjalta voidaan kuitenkin todeta, että ainakin ennen 1840-lukua juuri suomi ja venäjä tuottivat aikalaisille ongelmia. Kämnerinoikeuteen kutsutut todistajat paljastivat usein, että he eivät olleet ymmärtäneet mitä vieraalla kielellä oli puhuttu, lähinnä vain erilaiset kunnianloukkaukset tiedettiin yleisesti. Esimerkiksi vuonna 1815 katurauhanrikkomuksen todistajaksi päätyneet ja jo kahdeksan vuotta Viipurissa asunut venäläismies kertoi, ettei hän ollut ymmärtänyt mitä suomeksi oli puhuttu. Eräs todistaja puolestaan totesi vuonna 1830, ettei hän tiennyt mistä muut olivat puhuneet, sillä hän ei ymmärtänyt suomea.¹¹ Toisinaan toki myös ruotsi ja saksa aiheuttivat todistajille hankaluuksia, ja on vaikea päätellä milloin tietämättömyys on teeskenneltyä, mutta näissä tapauksissa mikään ei ainakaan viittaa sellaiseen. Ilmeisesti kuitenkin venäläisillä ei ollut halua tai tarvetta opetella muita kieliä, vaan 1800-luvun alkuvuosikymmenten Viipurissa saattoi tulla toimeen pelkällä venäjän kielellä.

Kun Viipurin maistraattia täydennettiin uusilla raatimiehillä vuonna 1820, kielitaito nostettiin voimakkaasti esiin. Leipuri Johan Ziencke oli ehdolla raatimieheksi, mutta hän ei tullut vielä tällöin valituksi. Ziencken valitettua päätöksestä maistraatti totesi, että vaikka Ziencke oli muuten sopiva kandidaatti, hän osasi vain saksaa. Maistraatti katsoi kuitenkin, että järjestysraatimiehen tuli osata sekä venäjää että suomea, jotka olivat alueen tavallisimmat kielet (*mäst gängse språken*). Kielikysymys oli kuitenkin herättänyt maistraatissa keskustelua, sillä konseptipöytäkirjaan oli merkitty muistiin, että järjestysraatimiehen piti osata venäjää, ruotsia ja suomea, mutta ruotsi oli sittemmin vedetty yli.¹² Venäjä ja suomi olivatkin epäilemättä tällöin jo asukkaiden kansallisuuksien perusteella käytetyimmät kielet, kun taas ruotsi oli nimenomaan hallinnon kieli. Maistraatti lähestyi siis hallintomiesten kielikysymystä pikemmin käytännöllisestä kuin laillisesta näkökulmasta.

10 ”så godt som hvarje Wiborgsbo förstår och behjelpigen kan tala finska”, Wiborgs Tidning 29.11.1865.

11 kämnerinoikeus 17./29.5.1815 § 1, 18./30.8.1815 § 1, 20.8./1.9.1815 § 3, 7.2.1820 § 1, 2.3.1820 § 2, 8.7.1830 § 1.

12 maistraatti 28.8.1820 § 1.

Etnisyys argumenttina porvarisoikeuksia jaettaessa

Kaupunkiyhteisössä yksilöiden paikkaa ja roolia määriteltiin taloudellisia seikkoja punniten, mutta myös sukujuuria ja kielellistä sekä etnistä taustaa arvioiden. Viipurissa perheiden valta oli suuri ja erilaiset suhdeverkot merkittäviä, mikä korostui kun jaettiin oikeuksia harjoittaa kauppaa tai käsityötä kaupungissa.¹³

Kun maistraatti päätti vuonna 1823 antaa vähittäiskauppa-oikeuden kaup-pakirjanpitäjä Henric Niclas Heitmanille, asiasta sukeutui myrsky Viipurin porvariston keskuudessa. Erityisesti kritisoitiin sitä, että Heitman oli ulkomaalainen (*utländningen*) ja valitettiin, että maistraatti ei ollut kuul-lut porvaristoa ja vanhimpia asiaankuuluvalla tavalla asiasta päätettäessä. Päätös oli kuitenkin mennyt pykälien mukaan, sillä Heitman oli anonut porvariutta, toimittanut tarvittavat todisteet, porvaristo sekä vanhimmat oli kutsuttu koolle ja Heitman hyväksytty porvariksi kunhan hän todistaisi kokeella tietämyksensä kaupasta. Tästä huolimatta maistraatin toimintaa kutsuttiin käsittämättömäksi ja muiden porvareiden katsottiin joutuneen epäoikeudenmukaisesti kohdelluiksi. Porvaristo jakautui kysymyksessä selvästi kahteen leiriin, joista toinen koostui lähinnä venäläislähtöisistä kauppiaista ja toinen ei-venäläisistä. Kansallisuus sekä syntyperä otettiin lyömäaseiksi.¹⁴

Venäläiset kauppiaat tukivat toisiaan ja laativat useammankin valituksen Heitmanin ottamisesta kauppiaaksi. He korostivat kaupunkilaisuuttaan ja maalailivat tunteisiin vetoavaa tulevaisuudenkuvaa, jossa heidän lastensa piti etsiä toimeentulo muualta ja jättää isänmaansa vieraiden (*främlingar*) vuoksi. Heitmanin puolustajat saivat hekin kansallisuudesta oivan vasta-argumentin: Heitman oli ulkomaalainen, mutta hän oli aivan yhtä oikeu-tettu vähittäiskauppaan kuin valittajat, sillä kukaan heistä ei ollut syntyjään viipurilainen tai edes Viipurin läänistä lähtöisin. Kansallisuuksien välisten ristiriitojen ohella vastakkainasettelussa oli jossakin määrin kyse myös tulokkaiden ja vanhojen asukkaiden välisestä taistelusta, mihin argumen-toinnissa kärkkäästi tartuttiin.¹⁵

13 Einonen 2013b.

14 STOAD, Eb:258, AD 277/179 1823; VKH IV 1981, 74.

15 Tandefelt 2002, 26–27, 31, 33; Schweitzer 2008, 166, 177.

Heitman itse iski nimenomaan vastustajiensa kielitaitoon ja kansallisuuteen. Hän epäili ivalliseen sävyyn kirjoitetussa tekstissä jopa allekirjoittaneiden nimikirjoitusten aitoutta ja heidän kykyään ymmärtää juttuun liittyneiden asiakirjojen kieltä. Heitman oli kärkeä neuvomaan vastapuoltaan kauppaan liittyvissä termeissä, joita he hänen mielestään käyttivät väärin, ja totesi alentuvasti tietämättömyyden olevan tavallista sellaisten ihmisten joukossa, jotka ovat viettäneet elämänsä raskaassa maaorjuudessa. Lisäksi Heitman puolusti itseään syyttämällä valittajia monopoliaseman tavoittelusta ja sitä kautta kaupungin asukkaiden haitaksi toimimisesta. Maaorjuuteen viittaaminen oli loukkaus koko venäläistä väestönosaa kohtaan ja paljasti samalla, miten hän – kuten varmasti monet muutkin – liitti maaorjuuden olennaiseksi osaksi venäläisyyttä. Kritiikistä ja valituksista huolimatta Heitman sai pitää oikeutensa.

Kauppaoikeuksien ohella etnisyys nousi esiin käsityöammatin harjoittamiseen liittyvissä kysymyksissä. Vuonna 1823 Viipurin kaupungin räätäliammattikunta valitti senaatille maistraatin päätöksestä antaa porvarius maaorja Vasilei Schversnikoffille ja ottaa hänet ”venäläiseksi räätälimestariksi” (*rysk skräddare mästare*). Ammattikunnan kirjelmässä kritisoitiin erityisesti sitä, että Pietarissa, jossa hakija oli saanut oppinsa, ei ollut ammattikuntajärjestystä, joten Schversnikoff ei siis ollut voinut olla pätevän mestarin opissa.¹⁶

Vaikka Venäjällä oli perustettu ammattikuntalaitos 1720-luvulla, se ei vastannut ruotsalaista suljettua järjestelmää, vaan oli avoin ulkomaalaisille, sotilaille ja talonpojille. Ammatinharjoitusta, koulutusta tai laadun valvontaa ei ollut privilegioitu ammattikunnille kuten Ruotsissa. Vuoden 1785 kaupunkijärjestys vapautti järjestelmää entisestään salliessaan käsityön harjoittamisen elinkeinona kaikille, kunhan he eivät käyttäneet apputyövoimaa. Koska hallitseva senaatti vahvisti määräyksen vuonna 1804, se säilyi lainvoimaisena myös vuoden 1812 jälkeen. Viipurin maistraatti sen sijaan pyrki jo venäläiskaudella säilyttämään ruotsalaisen ammattikuntalaitoksen ja säädökset, sekä rajoittamaan oikeutta ammatinharjoitukseen niiden mukaisesti.¹⁷

16 STOAD, Eb:249, AD 32/149 1823.

17 VKH III 1975, 144, 152–153; VKH IV 1981, 84; Ijäs 2008, 41.

Viipurin räätäliammattikunta oli erityisen kriittinen siitä syystä, että maistraatti oli käyttänyt termiä ”venäläinen räätälimestari” ja valituskirjelmässä ihmeteltiin, mitä maistraatti sillä ymmärsi. Kyseistä käsitettä ei löytynyt ammattikuntajärjestyksestä ja räätäliammattikunta kummasteli sarkastiseen sävyyn, oliko maistraatti kenties ajatellut Schversnikoffin työskentelevän vain venäläisille ja heidän ruotsalaisten vain ruotsalaisille. Samaan hengenvetoon kirjelmässä kysyttiin, että saisivatko myös englantilaiset, ranskalaiset ja espanjalaiset, joita oli kaupungissa paljon, omat räätälinensä. Hakija pyysi itse anomuksessaan nimittämistä ”venäläiseksi räätälimestariksi”, mistä se todennäköisesti lipsahti myös maistraatin käyttöön, vaikka käsitteen käytölle ei mitään perustetta ollutkaan.

Kansallisuus nousi tässäkin tapauksessa keskeiseksi elementiksi, jonka ympärille argumentointi kiertyi. Vaikka tosiasia oli, että Viipurin räätäliammattikunnalla oli syytä epäillä miehen ammattitaitoa, se kuitenkin keskittyi irvailemaan todennäköisesti epähuomiossa käytetyllä käsitteellä. Schversnikoffilla oli kuitenkin koko Viipurin venäläisyhteisön tuki, sillä suuri osa venäläisestä porvaristosta oli toivonut Schversnikoffin nimittämistä mestariksi. Tämä oli ymmärrettävää jo yksinomaan siitä syystä, että ruotsinkielisten räätäleiden kanssa asioiminen oli todennäköisesti hankalaa kielivaikeuksien vuoksi. Tämäkin tapaus viittaa Heitmanin ja venäläiskauppiaiden välisen riidan tavoin siihen, että porvaristo oli jakautunut venäläiseen ja ei-venäläiseen ryhmään.

Vaikka etnisyydellä argumentoitiin tarkoitushakuisesti, punnittiin vähintään yhtä perusteellisesti hakijan ammattitaitoa ja luonnetta, sekä tarvetta uudelle käsityöläismestarille. Etnisillä rajanvedoilla, joita toisinaan niin kärkkäästi tuotiin esiin, ei kuitenkaan ollut merkitystä mikäli ammattitaitoista käsityöläistä tarvittiin. Mestari Anisia Alexandroff sai koko Viipurin porvariston puolustamaan itseään maalarimestari Louis Lennepin valittua Alexandroffin ottamisesta porvariksi ja mestariksi vuonna 1824. Alexandroff oli Schversnikoffin tavoin alkuaan maaorja, mutta hän oli saanut vapautuksen, ja oli jo pitkään asunut Viipurissa ammattiaan harjoittaen.

Kaupungin varakkaimpien porvareiden allekirjoittamassa suosituksessa kehuttiin niin Alexandroffin luonnetta kuin hänen työnsä jälkeäkin.

Alexandroff ei kuitenkaan jättänyt puolustustaan muiden lausuntojen varaan vaan hyökkäsi Lennepiä vastaan syyttäen häntä monopoliaseman tavoittelusta ja kilpailun estämisestä. Lisäksi hän valitti Lennepin olevan ”vähemmän tunnettu ulkomaalainen, joka oli saanut työnsä sattuman kautta”. Alexandroff korosti syntyperäistä venäläisyyttään, minkä ansiosta hän näki olevansa uskollinen alamainen ja isänmaalleen hyödyksi.¹⁸ Kommentteista kuultaa läpi kansallistunne ja kenties jopa kansallisylypeys. Taustalla piili myös Lennepin ulkopuolisuus ja ulkomaalaisuus, sillä toisen tapauksen yhteydessä esitettiin epäilyjä niin hänen taustastaan kuin ammattitaidostaankin.¹⁹ Tämä korostaa etnisyyden merkitystä taloudellisten etujen ajamisen välineenä.

Tavat ja kulttuuri: maaorjat

Maaorjuus, johon Heitmankin viittasi, herätti 1800-luvun alussa keskustelua niin Venäjällä kuin muuallakin epäinhimillisen ja taloudellisesti epäsuotuisan luonteensa vuoksi, mutta kriittisistä äänenpainoista huolimatta maaorjuus oli Venäjällä sallittua aina vuoteen 1861 saakka.²⁰ Jo Uudenkaupungin rauhan jälkeen Viipuriin muutti paljon maaorjia venäläisten isäntiensä mukana. 1700-luvun puolivälissä Viipurissa koettiin jopa eräänlainen venäläistämiskausi, jolloin maaorjien muutttoa suosittiin. Vaikka maaorjuuteen suhtauduttiin kielteisesti, myös muutamat Viipurin saksalaislähtöisistä perheistä omaksuivat 1700-luvulla tämän taloudellisesti kannattavan käytännön. J. W. Ruuthin mukaan he kohtelivat maaorjiaan samaan tapaan kuin venäläiset, eli maaorjia voitiin myydä ja käyttää pantteina, sekä rangaista julmasti tarpeen mukaan. Vuonna 1812 Viipurissa oli yhteensä 106 maaorjaa, kun koko asukasmäärä oli kolmisentuhatta henkeä.²¹

Maaorjia kuitenkin myös vapautettiin ja tällöin he saattoivat saada anomuksesta jopa porvarin statuksen, mikäli he olivat taitavia käsityöläisiä

18 STOAD, Eb:282, AD 351/56 1824.

19 STOAD, Eb:286, AD 475/13 1824.

20 Ijäs 2008, 94; *Kimerling Wirtschaftler* 2008, 208–212.

21 Ruuth 1906, 802–803; VKH III 1975, 25, 51–52, 64.

tai päteviä kauppiaita. Menneisyys maaorjana ei siis estänyt porvarillista uraa, mikäli hakijalla oli siihen taloudellisia edellytyksiä ja hän oli integroitunut kaupunkiyhteisöön. Maaorjien vapauttamisia tapahtui erityisesti 1820-luvulla ja vuonna 1826 määrättiin, että kaikki maaorjat, jotka pystyivät todistamaan olleensa henkikirjoitettuina Viipurin läänissä Vanhan Suomen suuriruhtinaskuntaan yhdistymisen aikaan, saivat anoa vapautusta. Maaorjien määrä Viipurissa väheni myös sen vuoksi, että vuonna 1817 kiellettiin maaorjien käyttäminen kauppiaiden palveluksessa, ja maaorjien luovuttamista ei-venäläisille ja omistamista koskevia asetuksia kiristettiin vähitellen. Kiellosta huolimatta maaorjia kuitenkin käytettiin kauppan palveluksessa vielä 1840-luvullakin.²²

Viipurin maaorjat olivat nimenomaan venäläisiä, eivät karjalaisia lahjoitusmaatalonpoikia.²³ Useimmat heistä olivat tulleet kaupunkiin omistajiensa mukana, vaikka Viipurissa liikkui myös paperittomia, kenties karanneita tai piilottelevia maaorjia.²⁴ Maaorjuus ei muodostunut Viipurissa ongelmalliseksi vielä 1700-luvulla, mutta kun vuoden 1812 jälkeen palattiin muun Suomen yhteyteen ja korostettiin ruotsalaiseen hallintojärjestelmään siirtymistä sekä ruotsalaisten lakien noudattamista – vaikka Vanhassa Suomessa oli koko ajan ainakin jossakin määrin noudatettu Ruotsin vanhoja lakeja – maaorjien omistaminen muuttui kyseenalaiseksi. Tästä huolimatta erityisesti yläluokkaiset venäläisperheet pitivät yhä maaorjansa. Käytännössä maaorjat kauppaliikkeiden ohella työskentelivät piikoina ja renkeinä omistajiensa tai haltijoidensa kotitalouksissa, mutta Viipurin keskustan ulkopuolella maaorjia asui myös vuokralaisina.²⁵ Eräs naismaaorja oli jopa kirjattu henkikirjaan kiinteistön omistajaksi ja hänellä oli itsellään vuokralaisia.²⁶

Koska maaorjat olivat omaisuutta, heidän elämänsä oli rajoitettua verrattuna tavallisiin piikoihin ja renkeihin. Vaikka palkollissääntö rajoitti myös vapaiden palkollisten elämää ja liikkumista, oli maaorjilla vielä rajallisem-

22 Kallio 1901, 18, 102, 266–267; VKH IV 1981, 43, 61; Einonen 2013a.

23 Paaskoski 1997.

24 Einonen 2013a.

25 Ijäs 2008, 94; Einonen 2013a.

26 henkikirja 1818.

mat mahdollisuudet muuttaa tai mennä naimisiin.²⁷ Viipurinkin kämnerinoikeudessa käsiteltiin tapauksia, joissa kiisteltiin maaorjien oikeudesta avioliittoon. Vuonna 1820 sotilas Johan Oppi halusi ottaa vaimokseen eversti von Müllerin maaorjapiian, ja Oppi oli haastanut naimahankkeeseen vastentahtoisesti suhtautuvan everstin oikeuteen. Suhteesta oli jo syntynyt avioton lapsi, joka tosin oli menehtynyt, mutta pariskunta halusi joka tapauksessa naimisiin. Sekä oikeusistuon että Viipurin läänin maa-herra yrittivät hankkia lupaa avioliitolle, mutta koska von Müller tai eversti Gervais, joka ilmeisesti omisti piian, eivät suostuneet, pariskunta sai avioitumisluvan sijasta sakot esiaviollisesta suhteesta.²⁸ Upseerien ei edes tarvinnut perustella kielteistä kantaansa millään tavalla – riitti että he syystä tai toisesta vastustivat avioliittoa. Maaorjien omistajilla ei ollut oikeutta yksinomaan estää liittoja vaan he saattoivat halutessaan myös erottaa aviopuolisot toisistaan.²⁹

Jo hieman aikaisemmin sotilas Henrik Koppinen oli haastanut oikeuteen raatimies Peter Kovaleffin, joka ei suostunut antamaan maaorjapiikaansa vaimoksi Koppiselle. Piika oli saanut Koppisen kanssa aviottoman lapsen, joka oli kuollut, aivan kuten neljä aikaisempaakin piian saamaa aviotonta lasta. Kaikesta huolimatta Koppinen halusi piian vaimokseen, mutta raatimies Kovaleff ei halunnut myöntyä heidän pyyntöönsä avioitua tai saada piialle vapaus. Piika oli myyty ensimmäistä kertaa jo 26 vuotta aikaisemmin, jolloin hän oli ollut vain kymmenvuotias, ja Kovaleffin haltuun hän oli tullut viisi vuotta aikaisemmin panttina. Venäläisen käytännön mukaan Kovaleff vaati, että sotilaan olisi pitänyt maksaa piika vapaaksi, minkä jälkeen he olisivat olleet vapaita avioitumaan. Kovaleff myös valitti kustannuksista, joita oli syntynyt piian lapsivuodeaikana sekä lapsen kastamisesta. Koska hän ei kuitenkaan ollut piian omistaja, oikeus kehotti hakemaan piian vapautusta varsinaiselta omistajalta Pietarista ja tuomitsi pariskunnan sakkoihin salavuoteudesta.³⁰

27 Field 1976, 14, 45; Hoch 1986, 103; Paaskoski 1997, 168–169; Dennison 2011, 42, 87–90, 223.

28 kämnerinoikeus 19.4.1820 § 1, 20.4.1820 § 1.

29 Field 1976, 44–45.

30 kämnerinoikeus 3./15.11.1815 § 1, 11./23.11.1815 § 1–§ 2.

Ruotsalainen ja venäläinen käytäntö sekä laki törmäsivät avioitumiskysymyksessä. Ruotsissa oli perinteisesti suosittu salavuoteuteen syyllistyneiden naimattomien ihmisten saattelemista avioliiton satamaan, mutta kun kyse oli venäläisten maaorjista, tämä ei käynyt päinsä. Kovaleffin vaatimus korvauksesta olikin ymmärrettävä venäläisestä näkökulmasta, jossa esimerkiksi lahjoitusmaalta avioliiton vuoksi pois muuttavan maaorjan piti maksaa isännälleen korvaus menetetyistä omaisuudesta sekä työvoimasta.³¹ Enemmistö viipurilaisista ajatteli kuitenkin kuten Henrik Koppinen, joka totesi vastauksessaan Kovaleffille, että Suomen suuriruhtinaskunnassa kaikki ovat keisarillisten määräysten mukaisesti vapaita, eikä siis kenelläkään ole oikeutta vaatia korvausta piian vapaudesta. Koppisen ja Kovaleffin kiistassa korostuu myös kulttuurien törmäys, sillä venäläinen kauppias – vaikkakin hän oli samalla viipurilainen hallintomies – toimi sen mukaan miten hän ymmärsi maaorjuuden ja yhteiskunnalliset valtasuhteet, kun taas suomalaiselle sotilaille vapaus oli perusoikeus, joka kuului kaikille niin Viipurissa kuin muuallakin suuriruhtinaskunnassa. Viipurissa ei-venäläisten asukkaiden painostus oli kuitenkin ilmeisesti sen verran voimakasta, että maaorjia kohdeltiin paremmin kuin Venäjällä. Eräs omistaja oli jopa todennut oikeudessa, että Pietarissa hän saisi piiskata orjaansa niin paljon kuin haluaisi³², mutta Viipurissa se ei käynyt päinsä.

Avioitumishankaluuksien lisäksi muitakin maaorjiin liittyviä epäkohtia tuli toisinaan ilmi. Eräs merkittävä venäläiskauppias jäi kiinni maaorjan kuljettamisesta Pietariin epäinhimillisissä olosuhteissa: piika oli sidottu ja hänet oli laitettu talonpojan rattaisiin vähissä vaatteissa. Tapauksen selvittelyn yhteydessä maaorjien huono kohtelu sekä yleisemminkin koko ilmiö tuomittiin jyrkästi ja todistajanlausunnoissa painotettiin, että ”meillä ei täällä ole maaorjuutta”.³³ Näin korostettiin Viipuria suuriruhtinaskuntaan kuuluvana ja sen lakien mukaan toimivana kaupunkina. Venäläiset olivat tulleet 1700-luvulla Viipuriin valloittajina ja tuoneet mukanaan omat tapansa ja käytäntönsä, joihin viipurilaisten oli ollut pakko sopeutua, mutta paluu takaisin suuriruhtinaskunnan yhteyteen loi tilaa kritiikille. Venäläisten

31 Paaskoski 1997, 168–169; Dennison 2011, 57, 74.

32 Ijäs 2008, 95.

33 kämnerinoikeus 20.1.1820 § 2, 28.1.1820 § 3, 5.2.1820 § 1, 12.2.1820 § 2, 17.4.1820 § 4, 15.5.1820 § 4; Ijäs 2008, 95; Einonen 2013a.

keskuudessa jaettu etninen alkuperä sekä yhteinen kieli ja uskonto loivat keskinäistä yhteenkuuluvuutta, mitä vahvisti historiallinen ja kulttuurinen perintö sekä siihen olennaisena osana kuulunut maaorjuus, mutta 1800-luvun alun Viipurissa nämä venäläisyyteen liitetyt piirteet toisaalta erottivat ryhmää muista kaupunkilaisista.

Sotilaiden majoittaminen

Koska Viipuri oli varuskuntakaupunki, venäläisten porvareiden ja kauppiaiden sekä heidän kotitalouksiensa ja maaorjiensa ohella Viipurissa oli suuri joukko venäläissotilaita. Sotilaat on perinteisesti nähty erilaisia levottomuuksia ja väkivaltaisuuksia aiheuttavana joukkona, mutta Viipurin raastuvan- tai kämnerinoikeutta sotilaat eivät juuri työllistäneet, sillä heillä oli omat tuomioistuimensa, joissa myös riidat siviiliväestön kanssa sovitteltiin. Sotilaat olivat yleisemminkin poikkeuksellinen ryhmä, jota eivät koskeneet samat säännöt ja lait kuin muita kaupunkilaisia.³⁴

Kaupungissa pysyvämmin oleskelevat, mutta myös läpikulkumatalla olevat upseerit ja sotamiehet tarvitsivat majoitusta. Sotilaiden majoittaminen porvariskoteihin 1700-luvulla ja vielä 1800-luvun alkupuolellakin oli kaupunkilaisille taloudellisesti raskas rasitus, ja aiheutti lisäksi ristiriitoja majoitustaakan ja -maksujen jakautumisesta, sekä välikohtauksia sotilaiden ja porvareiden kesken. Venäläissotilaat olivat toisinaan omavaltaisia ja kurittomia, ja viipurilaiset vastahakoisia. Syntyi sanaharkkoja ja ovia jouduttiin avaamaan väkivalloin. Viipurin ohella majoitusrasitus koettiin erityisen raskaaksi Lappeenrannassa.³⁵

Majoitusrasitus koski niin porvareita kuin muitakin talonmistajia, mutta maistraatin jäsenet, papisto, virkamiehet, joilla ei ollut vuokrattavia huoneita, sekä köyhät oli vapautettu rasituksesta. Majoitusrahaston käyttö ja huoneiden vuokraaminen, sekä sotaväelle rakennetut kasarmit ja upseeritalot olivat jo 1700-luvun lopulla vähentäneet tarvetta majoittaa sotilaat

34 VKH III 1975, 33; VKH IV 1981, 13; Ranta 1982.

35 VKH III 1975, 189–191; Ranta 1982; Rähä 2012, 155–173.

porvariskoteihin, mutta huoneiden taso ei välttämättä tyydyttänyt upseereita vaan he asuivat mieluummin porvariskodeissa. Yleisesti majoitusrasitus suoritettiin 1800-luvun alkupuolella rahamaksuna, mutta pakottavissa tilanteissa, kuten sotaväen läpimarssien aikana, esikaupunkikodeissa piti yhä maksun lisäksi luovuttaa huoneita sotaväen käyttöön.³⁶

Vuonna 1815 kämnerinoikeudessa syytettiin kaupunginpalvelijan vaimoa siitä, että hän ei ollut päästänyt neljää taloonsa majoitettua sotilasta sisälle. Venäläiset sotilaat olivat omien sanojensa mukaisesti vaatineet majapaikkaa säyseästi, mutta talon isäntä oli lähtenyt hakemaan kaupunginvahtia ja vaimo oli haukkunut naapurissaan asuvaa toista kaupunginpalvelijaa syyttäen, että naapuri ”järjesti hänelle venäläisiä” (*en sådan granne som lagar till mig ryssar*). Hän oli myös sättänyt sotilaita suomeksi ja venäjäksi, mutta tässäkin tapauksessa sotilaat eivät olleet ymmärtäneet mitä vaimo oli suomeksi sanonut.³⁷ Todennäköisesti vastaavia kahnauksia sotilaiden ja siviiliväestön välillä tapahtui toisinaan tiiviisti asutussa kaupungissa, mutta ongelmat juontuvat enemmän raskaana koetusta rasituksesta kuin sotilaiden etnisestä alkuperästä tai yhteisen kielen puuttumisesta.

36 VKH III 1975, 189–191; VKH IV 1981, 49–51; Ranta 1982.

37 kämnerinoikeus 22.6./4.7.1815 § 1, 28.6./10.7.1815 § 2, 12./24.7.1815 § 1, 16./28.7.1815 § 1.

Lopuksi

Kaupungin venäläisväestö vaikuttaa muodostaneen suljetun ryhmän, joka ei integroitunut muuhun väestöön, ja jonka ryhmäsidonnaisuus oli vahva. Kieli ja etnisyys olivat venäläisiä muista erottava ja omaksi ryhmäkseen rajaava tekijä, mutta lisäksi uskonto, tavat sekä kulttuuriset ja taloudelliset seikat, kuten juuri maaorjien omistaminen ja käyttäminen myös Viipurissa, erottivat heitä muista kansallisuuksista ja rakensivat toiseutta. Toisaalta omaa, venäläistä identiteettiä kyettiin ylläpitämään, koska kreikkalaiskatonolinen seurakunta ja laaja kauppias- ja käsityöläisryhmä mahdollistivat sen, että venäläiset saattoivat elää ja seurustella lähinnä keskenään, kuten Helsingissäkin oli tapana.

Venäläisyyttä oli monenlaista ja samoin Viipurin venäläisiä on mahdotonta kuvata kattavasti, mutta aikalaisten arkipäiväisessä elämässä venäläisten uskonto, kieli, etnisyys ja maaorjat, sekä sotilaiden aiheuttamat kahnaukset nousivat puheenaiheiksi. Venäläisyys näyttäytyi monille viipurilaisille vieraana tai se haluttiin nähdä sellaisena, mutta toisaalta kuitenkin venäläisistä käytännöistä omaksuttiin ne, joista oli itselle taloudellista hyötyä.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu monikulttuurisen Viipurin suvaitsevaisuutta ja eri kansallisuuksien sekä kieliryhmien jouhevaa yhteiseloä, mutta todellisuus ei aina ollut näin särötön. Kaupungin asukkaiden sosiaalinen ja taloudellinen asema oli kytköksissä etniseen alkuperään, ja ristiriitatilanteissa kansallisuus sekä siihen liitetyt ominaisuudet nousivat esiin. Venäläiset olivat erottuva ryhmä, jonka erityispiirteet olivat näkyviä – niihin oli helppo tarttua.

Lähteet ja kirjallisuus

Alkuperäislähteet

Mikkelin maakunta-arkisto

Viipurin hovioikeuden, maistraatin ja kämnerinoikeuden arkistot

Kämnerinoikeuden ja maistraatin pöytäkirjat 1812–1840

Kansallisarkisto

Senaatin talousosaston anomusdiaarit 1812–1840
(mikrofilmikopio, Jyväskylän maakunta-arkisto)

Senaatin talousosaston registraattorinkonttori, saapuneet asiakirjat,
anomus- ja valitusaktit (STOAD) 1812–1840

Viipurin läänin henkikirjat 1818–1840 (digitaaliarkisto)

Jyväskylän yliopiston kirjasto

Wiborgs Tidning 29.11.1865–24.1.1866 (mikrofilmikopio)

Tutkimuskirjallisuus

Dennison, Tracy: *The institutional framework of Russian serfdom.* Cambridge University Press, Cambridge, UK/New York 2011.

Einonen, Piia (a): "Cultural conflicts in a border town: the question of Russian serfdom in Vyborg in the beginning of the 19th century". *Small Nations on the Borderlines of Great Powers 2013* [julkaistavaksi hyväksytty käsikirjoitus].

Einonen, Piia (b): "Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus – Etnisen alkuperän ja kielen merkitys 1800-luvun alun kaupunkiympäristössä". *Historiallinen Aikakauskirja 1/2013.* [julkaistavaksi hyväksytty käsikirjoitus].

Field, Daniel: *The End of Serfdom. Nobility and Bureaucracy in Russia, 1855–1861.* Cambridge, Mass. 1976.

Hirn, Sven: "Johannes Alfthan". *Kansallisbiografia* 1998. (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>)

Hoch, Steven L.: *Serfdom and Social Control in Russia. Petrovskoe, a Village in Tambov.* University of Chicago Press, Chicago 1986.

Huuskonen, Aarne: "Viipuri varuskuntakaupunkina". *Viipurin kaupungin historia IV: 2, vuodet 1840–1917.* (vuodet 1840–1900 kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet Aimo Halila et al., jotka myös kirjoittaneet vuodet 1900–1917). Torkkelin Säätiö, Helsinki 1981.

Ijäs, Ulla: *Piikoja ja puotipuksuja. Sukupuolittunut työnjako 1820- ja 1830-lukujen Viipurissa.* Painamaton pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 2008. (<http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu02405.pdf>)

Jussila, Osmo: "Kuka oli venäläinen, kuka suomalainen." *Venäläiset Suomessa.* toim. Pauli Kurkinen. *Historiallinen Arkisto 83.* Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1985.

Kallio, O. A.: *Viipurin läänin järjestämisestä muun Suomen yhteyteen.* Helsinki 1901.

Kimerling Wirschafter, Elise: *Russia's Age of Serfdom 1649–1861.* Blackwell, Malden, MA 2008.

Klinge, Matti: ”Venäläisyydestä Suomessa”. *Venäläiset Suomessa.* toim. Pauli Kurkinen. *Historiallinen Arkisto* 83. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1985.

Knapas, Rainer: ”Viipurin kulttuurista 1750–1850 – historiankirjoitusta ja ongelmia”. *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita* 14. Viipurin Suomalainen kirjallisuusseura, Helsinki 2003.

Kurkinen, Pauli (toim.): *Venäläiset Suomessa. Historiallinen Arkisto* 83. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1985.

Paaskoski, Jyrki: *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826. Bibliotheca Historica* 24. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1997.

Ranta, Raimo: Venäläinen sotaväki ja majoitusrasitus Vanhassa Suomessa. *Turun historiallinen Arkisto* 38. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku 1982.

Ruuth, J. W.: *Viborgs stads historia I–II: utgifven på Viborgs stads bekostnad.* Viborgs stad, Helsingfors 1906.

Räihä, Antti: *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla. Jyväskylä Studies in Humanities* 183. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2012.

Schweitzer, Robert: *Finnland, das Zarenreich und die Deutschen. Gesammelte Studien zum europäischen Nordosten. Festgabe zum 60. Geburtstag des Verfassers. Herausgegeben von Uta-Maria Liertz. Aue-Stiftung/Verlag Schmidt-Römhild, Helsinki/Lübeck* 2008.

Stadius, Peter: ”Språkpolitik och språkpraxis i viborgsk tidningspress”.
Viborgs fyra språk under sju sekel. toim. Marika Tandefelt. Schildts,
Helsingfors 2002.

Tandefelt, Marika (toim.): *Viborgs fyra språk under sju sekel.* Schildt,
Helsingfors 2002

VKH

Viipurin kaupungin historia III. J. W. Ruuth. Uudistanut Erkki Kuujo.
Torkkelin Säätiö, Helsinki 1975.

Viipurin kaupungin historia IV. J. W. Ruuth. Uudistaneet Erkki Kuujo et
al. Torkkelin säätiö, Helsinki 1981.